

Włodzimierz Rebelski

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE ŚRODKOWEGO NADODRZA W ŚWIDNICY

Decyzją z 1 stycznia 1982 roku wojewoda zielonogórski powołał do życia Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy, nadając tą decyzją samodzielność prawną dotychczasowemu Oddziałowi Muzeum Ziemi Lubuskiej. Dyrektorem został dr Adam Kołodziejski, a Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza zostało siódmą specjalistyczną placówką z zakresu archeologii w Polsce. Fakt ten podkreśla jej znaczenie i rolę w polskim muzealnictwie archeologicznym. Muzeum zakresem swych badań i działalnością programową obejmuje teren najogólniej określany jako Środkowe Nadodrze, peryferyjny zarówno w stosunku do Poznania jak i Wrocławia, gdzie istnieją muzea archeologiczne i silne ośrodki akademickie. Środkowe Nadodrze charakteryzuje się równocześnie odrębnością rozwoju osadnictwa pradziejowego i wczesnohistorycznego, obejmuje bowiem wyodrębniającą się geograficznie i historycznie Ziemię Lubuską, północną część Dolnego Śląska, oddzieloną wyraźnie Borami Dolnośląskimi od pozostałego terytorium tej dzielnicy, i wschodnią część Dolnych Łużyc pomiędzy Bobrem a Nysą Łużycką. Trzy części Środkowego Nadodrza łączyła wspólna sieć szlaków komunikacyjnych, łatwe do przekraczania granice oraz związane z tym wzajemne oddziaływania kulturowe i gospodarcze.

Przesłanki te już w pierwszych powojennych latach określały konieczność powstania w Zielonej Górze odrębnego ośrodka archeologicznego. Możliwość utworzenia takiego ośrodka pomiędzy Szczecinem, Poznaniem i Wrocławiem stwarzało powołanie 1 kwietnia 1957 roku wielodziałowego Muzeum Okręgowego w Zielonej Górze z działem archeologicznym, który w pierwszej połowie 1958 roku zyskał dwuosobową obsadę w osobach Edwarda Dąbrowskiego (marzec 1958) i Adama Kołodziejskiego (czerwiec 1958). Dział Archeologiczny rozpoczął swoją działalność od wystawy „Pradzieje Ziemi Lubuskiej” w budynku ówczesnej Biblioteki Wojewódzkiej.

Po przeprowadzce w 1959 roku z tymczasowej siedziby Muzeum Okręgowego (przy ul. Lisowskiego) do gmachu biurowego przy al. Niepodległości przystąpiono do pospiesznej adaptacji dla tworzenia wystaw stałych, które – w tym wystawa archeologiczna – otwarte zostały 1 maja 1960 roku.

Na użytek wystawienniczy rewindykowano z muzeów w Poznaniu i Wrocławiu część poniemieckich zbiorów, a jednocześnie przystąpiono do własnych intensywnych badań wykopaliskowych.

W roku 1960 przekazane zostało do Muzeum Okręgowego stanowisko konserwatora do spraw archeologicznych na województwo zielonogórskie, przekształcone w 1961 roku w oddzielny Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych. Dzięki temu w muzeum powstały dwie komórki archeologiczne, Dział Archeologiczny kierowany przez Edwarda Dąbrowskiego i Dział Ochrony Zabytków Archeologicznych kierowany przez Adama Kołodziejskiego, zatrudniające łącznie 5 osób.

Zbyt szybko przeprowadzona adaptacja gmachu przy al. Niepodległości spowodowała zamknięcie ekspozycji, ponowny kapitalny remont w 1970 roku i przeniesienie licznych już wówczas zbiorów archeologicznych do nieprzystosowanych magazynów. Zbiory częściowo uległy zniszczeniu i przemieszaniu. W tych trudnych dla Muzeum latach prowadzone były badania wykopaliskowe, głównie o charakterze ratowniczym.

W 1976 roku dyrektorem Muzeum Ziemi Lubuskiej został dr Jan Muszyński. Zbiory z badań, dwie pracownie z siedmioosobową obsadą, rozmiar planowanej ekspozycji archeologicznej nie mogły pomieścić się w strukturze instytucji. Dlatego z inspiracji dyrektora powstała koncepcja rozwoju ośrodka archeologicznego polegająca na wyodrębnieniu oddziału z siedzibą w Świdnicy – w postaci Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza – Oddziału Muzeum Ziemi Lubuskiej. Kierownikiem nowej placówki został dr Adam Kołodziejski.

22 lipca 1979 roku uroczyście otwarto wystawę stałą obejmującą wystawy: „Środkowe Nadodrze w I tysiącleciu przed naszą erą”, „Środkowe Nadodrze na przełomie er”, „Obronność zachodniej granicy państwa polskiego w okresie piastowskim”, „Środkowe Nadodrze w Średniowieczu”, „Wystawa biograficzna: Józef i Bogdan Kostrzewscy”. Szybki rozwój placówki, rozszerzanie zakresu archeologicznych badań, zwiększenie liczby pracowników, coraz większe potrzeby finansowe skłaniały do pełnego usamodzielnienia placówki. Dążenia te zaowocowały powołaniem, jak wspomniałem, 1 stycznia 1982 roku samodzielnego specjalistycznego Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z siedzibą w Świdnicy. Dyrektorem placówki został dr Adam Kołodziejski. Powołanie muzeum zamknęło długoletni, obejmujący lata 1958–1981, etap organizacji muzeum.

Zgodnie z nadanym statutem w muzeum powołano siedem działów: 1) Naukowo-Badawczy, 2) Naukowo-Oświatowy, 3) Archeologii Pradziejowej, 4) Archeologii Wczesnośredniowiecznej-Nowożytnej, 5) Ochrony Zabytków

ków Archeologicznych, 6) Techniczno-Konserwatorski, 7) Administracyjno-Gospodarczy.

W zakupionym w 1979 roku budynku gospodarstwa wiejskiego w Wicinie powstała Stacja Naukowo-Badawcza i urządzono magazyny ceramiki. Po dwuletnim remoncie na zapleczu pałacu świdnickiego oddany został do użytku nowy budynek z przeznaczeniem dla pracowni technicznych, pracowni działowych i administracji. Pozwoliło to prawie dwukrotnie poszerzyć pomieszczenia wystawiennicze do 605 m², a cały budynek pałacu przeznaczyć na wystawy, bibliotekę, działalność edukacyjno-oświatową. Powierzchnia magazynowa zwiększyła się do 200 m², co aktualnie jest niewystarczające dla potrzeb Muzeum. Zatrudnienie wzrosło z czternastu do 33 etatów, 12 merytorycznych.

Systematyczny wzrost znaczenia muzeum, rozwój badań archeologicznych oraz szeroko pojęta popularyzacja archeologii możliwa była dzięki ofiarnej, wieloletniej pracy mgr. Edwarda Dąbrowskiego, dr. Andrzeja Marcinkiana, a przede wszystkim dr. Adama Kołodziejskiego, świetnego organizatora, oddanego archeologii lubuskiej.

W okresie tym nastąpiła wymiana pokoleniowa. W 1990 roku na emeryturę odszedł Edward Dąbrowski, na rentę Andrzej Marcinkian, w ich miejsce przyszli młodzi archeolodzy. Swoim zaangażowaniem i aktywnością zapewnili oni rozwój badań terenowych i podnieśli naukową rangę Muzeum Archeologicznego, które na szeroką skalę prowadzi badania wykopaliskowe, w tym liczne prace ratownicze na terenie inwestycji ziemnych oraz w rozbudowujących się zabytkowych miastach średniowiecznych. Gromadzi jednocześnie liczne zabytki, chroni je przed zniszczeniem, a także tworzy zasoby zabytków do wystaw i opracowań naukowych.

Następujące w latach 90. zmiany systemowo-ekonomiczne wstrzymały dynamiczny rozwój muzeum. Gospodarka rynkowa złamała swoistą hegemonię placówki w zakresie archeologii na terenie województwa zielonogórskiego. Zaczęły narastać różnice zdań co do metod i sposobu prowadzenia i zarządzania placówką. Nałożyły się na to coraz bardziej ostre problemy ekonomiczne i niektóre postawy ambicjonalne.

Powstanie województwa lubuskiego, a także powiatu zielonogórskiego, w którego strukturach od 1 stycznia 1999 roku z niezrozumiałych powodów znalazło się Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza (obok Muzeum Wojskowego) pogłębiło regres i stagnację w placówce. Przekazanie dwóch specjalistycznych placówek muzealnych w struktury powiatu bez zabezpieczenia ekonomicznego nie rokowało dobrze na przyszłość.

W czerwcu 2000 roku odszedł na emeryturę wieloletni dyrektor Muzeum dr Adam Kołodziejski. Zarząd powiatu obowiązki dyrektora powierzył

piszącemu te słowa. Brak zabezpieczenia finansowego w budżecie powiatu na prowadzenie działalności statutowej wymusiło decyzję o restrukturyzacji placówki. W 2001 roku zredukowano zatrudnienie o 53%, czyli do 15 osób, w tym sześciu pracowników merytorycznych.

Budżet muzeum to w 96% wynagrodzenia i pochodne, a 4% – organizacja wystaw i działalność statutowa. Uchwałą Rady Powiatu Zielonogórskiego nadano Muzeum nowy statut, w oparciu o który nastąpiła zmiana struktury organizacyjnej placówki.

Braki kadrowe ograniczyły strukturę muzeum do trzech podstawowych działów: 1) Archeologicznego, w którym wyodrębniono samodzielne jednoosobowe pracownie archeologii pradziejowej, wczesnego średniowiecza i czasów nowożytnych, naukowo-archiwalną i nową pracownię archeologii miast. Jej powołanie związane jest z coraz liczniejszymi inwestycjami ziemnymi na terenie starych miast; 2) Dział Oświatowy, 3) Dział Techniczno-Administracyjny z jednoosobowymi komórkami głównej księgowej, administracyjno-kadrowej i pracowni technicznej. Ten nowy podział w istotny sposób zwiększył samodzielność pracowników, ich odpowiedzialność nie tylko za stanowisko pracy, ale i całą działalność muzealną. W znacznej mierze pozwolił na operatywność i swobodę podejmowania decyzji w interesie Muzeum bez poleceń odgórnych.

W wyniku konkursu na stanowisko dyrektora, ogłoszonego przez Zarząd Powiatu, 28 marca 2002 roku otrzymałem taką nominację. Z przyczyn finansowych odstąpiono w planach badawczych Muzeum od badań stacjonarnych na rzecz badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych związanych z inwestycjami ziemnymi. W 2000 roku, mimo braków kadrowych i finansowych, opracowano plan modernizacji wystaw stałych, ich nowej aranżacji i poszerzenia o nowe, pozyskane w trakcie prac badawczych, eksponaty.

Na zbiory archeologiczne Muzeum w większości składają się materiały pozyskane z własnych badań wykopaliskowych. Nieliczną część skatalogowanego zbioru stanowią pozostałości po przejętych zbiorach niemieckich muzeów, jak przekazów od przypadkowych znalazców i meldunków. Łącznie Muzeum Archeologiczne posiada ponad 33 tysiące skatalogowanych zbiorów archeologicznych. Wydzieloną część zbiorów stanowią zabytki numizmatyczne, których liczba przekracza 3 i pół tysiąca numizmatów, na które składają się skarby monet i pojedyncze egzemplarze z badań i przypadkowych znalezisk.

Zbiory specjalne muzeum to 630 pozycji składających się z pamiątek po Józefie i Bogdanie Kostrzewskich, związanych z ich życiem i działalnością naukową, oraz dzieł sztuki współczesnej służących do wystroju wnętrza pałacu i ekspozycji muzealnych.

Zmianie uległ zakres działalności wystawienniczej Muzeum. Zlikwidowano stałą wystawę „Środkowe Nadodrze w pierwszym tysiącleciu przed naszą erą”, co pozwoliło uzyskać salę na wystawy czasowe. W jej miejsce otwarto wystawę „Wicina, gród metalurgów sprzed 2500 lat” ukazującą nie udostępnione dotychczas publiczności zabytki z badanego od trzydziestu lat grodziska w Wicinie.

Pozyskanie sali wystaw czasowych zaowocowało organizacją archeologicznych wystaw czasowych, np. „Chrześcijaństwo na Dolnym Śląsku”, „Odkrywczy i rabusie”, „Cmentarzysko sprzed 2000 lat w Jordanowie”, „Przeszłość i teraźniejszość Ameryki Środkowej i Południowej”, „Archeologia o czasach Henryka Brodatego”. Co dwa lata odbywa się wystawa pozasezonalna, ukazująca prowadzone przez muzeum badania archeologiczne. Ofertę wystawienniczą Muzeum wzbogacają wystawy z dziedziny malarstwa, rzeźby, grafiki. Z tego zakresu prezentowano w świdnickim pałacu malarstwo Henryka Krakowiaka, Jana Skiby, Gintera Rechne, malarzy nieprofesjonalnych, rzeźby Aleksandra Dętkosia. Dla potrzeb szkół i samorządów organizowane są wystawy czasowe prezentujące archeologię danej miejscowości lub regionu. Wystawy takie organizowane były między innymi w Krośnie, Kożuchowie, Czerwieńsku, Świebodzinie oraz w szkołach Zielonej Góry, Wiciny i Tuplic. Uzupełnieniem wystaw we wnętrzu pałacu jest rozpoczęta realizacja w parku Muzeum, ekspozycja obiektów specjalnych, rekonstrukcja budowli mieszkalnych urządzeń produkcyjnych, form pochówku.

W 1998 roku zaprzestano prac wykopaliskowych. Jeszcze w 1958 roku zapoczątkowano badania obiektów obronnych wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych w rejonie rzeki Obry i jezior obrzańskich, grody i osady okolic Pszczewa, Rybojad, Trzciela i Bledzewa.

W 1960 roku rozpoczęto badania grodu w Krośnie Odrzańskim, rozszerzając je na cały kompleks grodów obronnych w rejonie historycznej przeprawy przez Odrę pod Krosnem Odrzańskim, w Połupinie, Gostchorzu i Osiecznicy. Wtedy też coraz liczniej badane były stanowiska archeologiczne związane z kulturą łużycką z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, wyjątkowo bogato reprezentowaną na terenie Środkowego Nadodrza. Łącznie badania prowadzone nad kulturą łużycką objęły kilkadziesiąt cmentarzysk i osad.

Szczególne znaczenie zyskały prowadzone od 1965 roku badania osady obronnej w Wicinie koło Lubska i całego mikroregionu, który przestał istnieć zniszczony najazdem scytyjskim na przełomie VI i V w. p.n.e. Zachowane w warstwach kulturowych liczne przedmioty, ozdoby, szczątki organiczne, umocnienia i urządzenia produkcyjne dały możliwość podjęcia pionierskich, interdyscyplinarnych badań nad tym mikroregionem. Tematyka osadnictwa kultury łużyckiej stała się dominująca w badaniach Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza.

Od końca lat 90. w budżecie Muzeum, jak i wojewódzkiego konserwatora zabytków brakuje środków na finansowanie badań systemowych. Z tego powodu uległy zmianie plany naukowo-badawcze. Coraz większe nakłady na inwestycje drogowe i rozbudowę infrastruktury miast ograniczały badania do prac ratowniczych i nadzorów archeologicznych, finansowanych przez inwestorów. Badania ratownicze na terenie inwestycji ziemnych w rozbudowujących się zabytkowych miastach średniowiecznych stanowiły doskonałą okazję do rozpoznania ich najstarszych warstw osadniczych. Daje to wymierne efekty finansowe, w całości przeznaczone – wobec braków budżetowych – na działalność statutową. W ostatnim okresie Muzeum Archeologiczne wraz ze Stowarzyszeniem Naukowym Archeologów Polskich Oddział Lubuski przeprowadziło wyprzedzające badania wykopaliskowe ponad 30 stanowisk pod budowę przyszłej autostrady A-18 Olszyna–Golnice. Należy sądzić, że charakter takich prac będzie dominował w badaniach muzeum przez najbliższe lata.

Obserwowany od kilku lat rozwój „rynku archeologicznego” (powstawanie małych jednoosobowych firm) wymaga od muzeum większej operatywności i konkurencyjności w coraz powszechniej stosowanych przetargach na prace archeologiczne.

Od 1982 roku główną formą pracy oświatowej stało się organizowanie dla młodzieży lekcji muzealnych w szkołach i w muzeum – około 30 lekcji rocznie. Od 2002 roku zmieniono formę tych lekcji i udostępniono młodzieży salę edukacyjną w gmachu muzeum. Zmieniono tematy zajęć lekcyjnych i dostosowano do obowiązujących szkolnych programów nauczania. Nową, cieszącą się dużym zainteresowaniem formą lekcji muzealnych są zajęcia z archeologii prowadzone bezpośrednio na badanych stanowiskach archeologicznych. Odbyło się ponad 40 lekcji w trakcie badań ratowniczych na autostradzie A-18.

W drugim półroczu bieżącego roku będą dostępne opracowywane przez pracowników merytorycznych Muzeum lekcje i pokazy multimedialne. Wprowadzone nowe formy działalności oświatowej i wystawy archeologiczne wzbogacone o prezentacje z dziedziny sztuki w znacznym stopniu przyczyniły się do wzrostu – od 2000 roku – liczby zwiedzających. Średnio około 5000 osób rocznie odwiedza muzeum, indywidualnie i w grupach zorganizowanych. Niemniej coraz częściej wycieczki młodzieży szkolnej, szczególnie z małych miejscowości odwiedzające muzeum proszą o bezpłatną możliwość zwiedzania. Muzeum przychyliła się do tych próśb, mając na względzie również popularyzację archeologii. Uzupełnieniem działań oświatowych będzie wystawa edukacyjna o pradziejach Środkowego Nadodrza, w całości opracowana ze zbiorów własnych Muzeum. Jej pierwszą część „Łowcy i rol-

nicy epoki kamienia na Środkowym Nadodrzu” wraz z wydanym katalogiem otwarto w ubiegłym roku. W przygotowaniu scenariuszowym znajdują się wystawy charakteryzujące kolejne epoki.

Materiały z badań muzeum publikowane były w „Zielonogórskich zeszytach muzealnych” i wydawanych przez Lubuskie Towarzystwo Naukowe „Materiałach Komisji Archeologicznej”. Szereg prac ukazało się w czasopiśmie zawodowych „Silesia Antiqua”, „Fontes Archeologici Poznanienses”, „Wiadomościach Archeologicznych”.

Po długoletnich staraniach od 1998 ukazuje się w cyklu rocznym własne wydawnictwo muzealne „Archeologia Środkowego Nadodrza”. Wyszły dotąd trzy tomy, a czwarty wydany zostanie w drugim półroczu bieżącego roku. W miarę możliwości finansowych ukazują się wydawnictwa popularnonaukowe, m.in. katalog o zbiorach z Wiciny „Środkowe Nadodrze od pradziejów do czasów nowożytnych”, katalogi do wystaw, foldery. Ten rodzaj wydawnictw Muzeum zamierza kontynuować w przyszłości. Posiadanie własnego wydawnictwa archeologicznego pozwoliło w ramach wymiany międzybibliotecznej na wzbogacenie w wiele nowych publikacji biblioteki specjalistycznej, w której posiadaniu znajduje się Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza. Obecnie księgozbiór zawiera ponad 6000 woluminów.

W ostatnim okresie wszystkie działania Muzeum w zakresie badań, wystaw, działalności oświatowej i popularyzatorskiej były możliwe dzięki zespołowi pracowników. O ile dotacje na działalność otrzymywane ze starostwa powiatowego maleją i rocznie oscylują w granicach 350–400 tysięcy złotych, o tyle przychody własne rosną i kształtują się w granicach 120–170 tysięcy złotych. Niestabilność finansowa, coroczne niepewne budżety „skazujące” na skromne istnienie placówki nie napawają optymizmem. Niedostatki finansowe nie pozwalają na długoterminowe planowanie zadań i zamierzeń.

Plany każdorazowo ustalane są na rok bieżący i korygowane w zależności od potrzeb, które z roku na rok piętrzą się, zarówno w zakresie działalności statutowej placówki, jak i niezbędnych remontów obiektów muzealnych i magazynów w Wicinie.

Długoletni dyrektor Muzeum, dr Adam Kołodziejcki zwykł mawiać: „w ciężkich dla funkcjonowania instytucji kultury okresie najbliższych lat należy ufać, że Muzeum Archeologiczne – jedyna placówka gromadząca i eksponująca zbiory na Środkowym Nadodrzu, jednocześnie jedyna prowadząca z tego zakresu badania naukowe, zajmująca się ochroną zabytków i popularyzacją archeologii – będzie miała warunki do dalszego działania i rozwoju”.